

De schrijver en denker

‘Wat een roman is mijn leven!’

Napoleon

Thiers stelde: ‘Napoleon was onomstreden de grootste man van zijn tijd, maar daarnaast was hij ook de grootste schrijver.’ Ook Vigny, Hugo en Balzac bewonderden stijl en intellect van de keizer. Barbey d’Aurevilly beweerde dat alle schrijvers van zijn eeuw beïnvloed waren door Napoleons Revolutie en verwonderde zich over zijn ‘schrijftalent’. Volgens Sainte-Beuve stond hij op gelijke voet met Pascal. Diverse critici hebben hem met Julius Caesar vergeleken; beide mannen van de oorlog deelden een talent om helder uit te drukken wat ze zo moeiteloos bedachten. Iemand anders beschreef zijn schrijven alsof het een koud kunstje voor hem was en merkte op dat de man die tot zo veel woorden had geïnspireerd, er zelf zo weinig nodig had om zich uit te drukken. Nadat hij op Sint-Helena zijn proclamaties en bulletins had herlezen, riep hij enigszins tevreden uit: ‘En dan durfden ze nog te zeggen dat ik niet kon schrijven!’

Had hij niet zo’n groot talent voor daden gehad, die zijn eigen eeuw en die erna tekenden, dan zou hij zich ongetwijfeld tot de literatuur aangetrokken hebben gevoeld. Omdat zijn ware passie niet oorlogvoeren was maar het verbeteren van de levensomstandigheden van de bevolking, zou hij zeker door de macht van de pen in verleiding gebracht zijn. Van zijn eerste geschriften, een werk over Corsica en een verdediging van Jean-Jacques Rousseau, geschreven toen hij ongeveer zeventien jaar oud was, tot zijn testament, een literair meesterwerk, demonstreerde hij wat zijn historicus, Frédéric Masson, imperatoria brevitatis, noemde, de korthed van bevelhebbers, ‘het ambacht van de heldere, indringende, krachtige zinnen’. Zijn denken was even helder, levendig en snel als zijn verbeelding, en behalve het vermogen om zijn aandacht op de essentie van zijn onderwerp te concentreren bezat hij een fijne neus voor beelden en een talent voor goedgeplaatste hatelijkheden. Vrij vanzelfsprekend daarom vond deze man die de hele wereld met de klank van zijn handelingen als militair leider en staatsman had gevuld, een speciale plaats in de literatuur van de negentiende eeuw en misschien zelfs net als Julius Caesar in de literatuur van alle tijden.

De belangrijke auteurs uit zijn jeugd waren Voltaire en Rousseau. Volgens één getuige las hij op negenjarige leeftijd Rousseau’s Nieuwe Héloïse, een boek dat door de auteur als ‘een sensuele droom begeleid door moreel onderricht’, werd omschreven, een vroeg werk van romantiek – ongewone lectuur voor zo’n kereltje! Eigenlijk was dit magere, onopvallende kind minder in de hartstochtelijke, sensuele liefdesgeschiedenis geïnteresseerd dan in Rousseau’s banden met het Corsicaans nationalisme, waarover hijzelf tijdens zijn verblijf in Valence een historisch verhaal schreef. Hij schreef een studie waarin hij vaderlandsliefde met de liefde voor glorie vergeleek en waarin hij ‘de motieven van de beroemde patriotten die een voorname plaats innemen in de annalen van het universum’ onderzocht. In een essay over koninklijke autoriteit dat uit 1788 dateerde, toen hij een jongeman van negentien was, stelde hij op informele en vrijpostige toon: ‘Er zijn heel weinig koningen geweest die het niet verdienen om ontroond te worden.’

Vervolgens schreef hij een reeks korte studies over Frederik I, de financiële problemen tijdens het bewind van Lodewijk XV en de Oost Indische Compagnie, plus notitieboekjes vol over de geschiedenis van de artillerie, zijn eigen militaire specialiteit. Uit Plato’s De Staat, dat hij met de pen bij de hand las, haalde hij het idee dat ‘het gerechtvaardigd is dat onderdanen hun heersers gehoorzamen’. Hij raakte spoedig geïnteresseerd in Bernardin de Saint-Pierre en Buffon en schreef de statistische tabellen vol demografische gegevens van de laatstgenoemde over. Hij was al eerder door het Oosten gefascineerd geraakt en schreef twee notitieboekjes vol met aantekeningen bij het lezen van een geschiedenis van de Arabieren. Maar hij accepteerde niet klakkeloos alle opvattingen van de auteur; toen deze bijvoorbeeld stelde dat Mohammed niet kon lezen of schrijven, noteerde de jonge Bonaparte: ‘Dit lijkt mij niet waarschijnlijk.’ Van een geschiedenis van

Venetië die hem gedurende vele weken boeide, onthield hij details die hij zich tijdens zijn Italiaanse campagnes nog altijd herinnerde.

De studies en aantekeningen die in zijn jeugd zoveel activiteit en onverzadigbare nieuwsgierigheid betekenden, werden gevolgd door een periode van persoonlijk schrijven: een kort verhaal, 'Le Comte d'Essex' ['De Graaf van Essex'], zijn eerste stilistische oefening, een goed uitgewerkt spookverhaal, één van die fantastische verhalen waarvoor hij heel zijn leven een zwak zou houden; vervolgens een geschiedenis van Corsica in de vorm van enige zeer lyrische brieven aan Abbé Raynal, de meest vooraanstaande filosoof van die tijd. In 1791 had hij uiteindelijk de voldoening zijn naam op een in honderd exemplaren gepubliceerd pamflet te zien, zijn Brief aan Buttafuoco, een Corsicaanse wetgever, dat Stendhal als 'een satirisch pamflet geheel in de stijl van Plutarchus' omschreef. Zijn 'Dialogo over de Liefde' uit 1792 bevat een heel stoutmoedige bewering voor een jongeman van twintig: 'Ik geloof dat liefde schadelijk is voor de maatschappij en voor het individuele geluk van mensen.'

In 1793 werd hij tamelijk bekend met de uitgave, op kosten van de republiek, van *Le Souper de Beaucaire*, wat een op dat moment actueel propagandawerk was. In september 1795 schreef hij als generaal op wachtgeld na beëindiging van zijn verhouding met Desirée Clary, de schoonzus van zijn broer Jozef en de toekomstige koningin van Zweden, het verhaal 'Clisson en Eugénie'. In 1796 trouwde hij met Joséphine de Beauharnais en haar schreef hij onderweg naar Italië brieven vol jeugdige hartstocht, brieven die hem een plaats in de liefdesliteratuur zouden moeten bezorgen: 'Ik heb geen dag doorgebracht zonder je lief te hebben. Ik heb geen nacht doorgebracht zonder je in mijn armen te houden. Ik heb geen kop thee gedronken zonder de glorie en ambitie te vervloeken die me van de ziel van mijn leven weghouden. Tussen de drukte door, troepen leiden, de kampen bezoeken, heerst mijn aanbiddelijke Joséphine in mijn hart, neemt mijn verstand in, slorpt mijn gedachten op. Als ik met de snelheid van de Rhône van je wegsnel, is het alleen maar om vlugger naar je terug te keren. Als ik midden in de nacht opsta om te werken, is het omdat dat de aankomst van mijn liefvallige vriendin met een paar dagen zou kunnen vervroegen.' En opnieuw: 'Bemin mij als je eigen ogen. Maar dat is niet genoeg. Als jezelf. Meer dan jezelf, dan je gedachten, je verstand, je leven, je alles... Ik zal zonder jou slapen. Ik smeed je, laat me slapen. Al een paar dagen heb ik je in mijn armen gehouden.' Dit waren vurige woorden voor een jonge filosoof die kort daarvoor liefde als schadelijk voor de maatschappij had beschouwd.

Als bevelhebber van het leger van Italië, dat dankzij hem al snel zegevierde, liet hij de gewoonte varen eigenhandig te schrijven en dicteerde liever, maar hij bleef ernaar streven literair werk te maken en hij offerde de wijldigheid van de jeugd op voor de bondigheid van een man van de daad, en sentimentaliteit voor krachtige welbespraaktheid. 'Hij ontwikkelde,' schreef Lanson, 'een beknopte, bruuske, intense, nerveuze stijl die uitstekend zowel zijn ware aard als het beeld dat hij van zichzelf wilde presenteren, onder woorden bracht.' Zijn proclamaties aan het leger en aan de natie en zijn bulletins van Italië tot en met Waterloo zijn meesterwerken van psychologische oorlogsvoering die doen herinneren aan Julius Caesars Commentaren. Ze zijn van een betoverende kracht en bestaan uit korte, treffende en beeldrijke zinnen: 'Soldaten, jullie zijn naakt en slecht gevoed'; 'Soldaten, ik ben gelukkig met jullie'; 'Soldaten van Italië, kan het dat het jullie aan moed ontbreekt?' In alledaagse bewoordingen en door eenvoudige ideeën te gebruiken die iedere soldaat en officier kon begrijpen, sprak hij over eer, vaderland, de glorie van Frankrijk, vrijheid en de grootse voornemens die het leger en zijn leider deelden. De lezing eindigde altijd met de belofte van overwinning, verlossing, rust en persoonlijke glorie: 'Jullie zullen naar huis terugkeren, en jullie medeburgers zullen naar jullie wijzen en zeggen: "Hij was in het leger van Italië"; of jullie hoeven slechts te zeggen: "Ik was bij de Slag bij Austerlitz" of de mensen zullen antwoorden: "Hier staat een dapper man"; of ze zeggen: "Hij heeft meegedaan aan de grote veldslag voor de muren van Moskou."'

De bulletins die in de woorden van Chateaubriand 'de welbespraaktheid van de overwinning' hadden, zijn niet louter stafrapporten, maar grondig uitgewerkte verhalen, met tabellen, cijfers, dialogen, overdenkingen en commentaren van de keizer, en ze werden verkocht in scholen, in de steden en op het platteland. 'Onze leraar,' herinnerde Alfred de Vigny zich, 'las ons

voortdurend de bulletins van het Grande Armée voor en onze kreten van “Vive l’Empereur!” onderbraken Tacitus en Plato.’ Zelfs kinderen schakelden moeiteloos over van de stijl van Tacitus naar die van Napoleon.

Uiteraard moeten we niet vergeten Napoleon de journalist te noemen. Hij was een tamelijk ongewone journalist, dat spreekt voor zich, aangezien hij alleen in zijn officiële orgaan *Le Moniteur* publiceerde, maar niettemin toch een journalist, die de tijd vond om tijdens het Consulaat en het keizerrijk artikelen te schrijven die ten dienste van zijn politiek stonden en die bovendien met buitengewoon talent geschreven waren. Het kortste stuk – één dat alle politieke journalisten zouden moeten raadplegen als ze in de verleiding komen om hele kolommen te vullen – is van een ongewone kracht. Op 17 april 1801, toen tsaar Paul I net was vermoord en alle kanselarijen dachten dat Engeland er misschien iets mee te maken had, schreef Bonaparte in *Le Moniteur*: ‘Paul I stierf in de nacht van 24 maart. Het Engelse eskader is op de eenentwintigste de zeestraat overgevaren. De geschiedenis zal ons leren welk verband er wellicht tussen de twee gebeurtenissen bestaat.’

Voor elke journalist die die naam waardig is, bestaan er geen onbelangrijke onderwerpen. In 1802 weigerde een priester in Parijs om het lichaam van een toneelster in zijn kerk toe te laten. Hij koos beslist een goed moment uit – net toen de Eerste Consul helemaal door het Concordaat in beslag werd genomen! ‘De priester van Saint-Roch, in een ogenblik van dwaasheid, weigerde te bidden voor mejuffrouw Chameroi of haar tot zijn kerk toe te laten,’ schreef hij. ‘Een van zijn collega’s, een verstandige man, onderlegd in de ware geest van het evangelie, ontving de processie in de kerk van de Dochters van Sint-Thomas, waar de kerkdienst met alle vaste rites plaatsvond. De aartsbisschop van Parijs gelastte dat de priester van Saint-Roch drie maanden in retraite zou gaan, zodat hij weer wist dat Jezus Christus ons leerde om zelfs voor onze vijanden te bidden en ook herinnerd zou worden aan zijn plichten en zou leren dat alle bijgelovige praktijken die in tijden van onwetendheid ontstaan of gecreëerd worden door koortsige hersens en in stand worden gehouden in een of ander ritueel, en die de religie door hun dwaasheid degenereren, door het Concordaat en door de wet van 18 Germinal verboden zijn.’

De militaire leider kon met oprechte emotie de bewoordingen vinden die een gezin het verschrikkelijkste nieuws brachten, dat van het overlijden van een echtgenoot of een vader. Zijn brief aan de weduwe van admiraal Brueys na de Slag bij Aboekir verdient het om in zijn geheel te worden geciteerd: ‘Uw man werd gedood door een kanonskogel terwijl hij aan boord van zijn schip streed. Hij stierf zonder te hebben geleden, de aangenaamste dood, door militairen de meest begeerde. Ik lijd intens met u mee. Het moment dat ons scheidt van wie we houden is vreselijk; het zondert ons af van de aarde; het doet het lichaam de stuiptrekkingen van een dodelijke pijn voelen. De vermogens van de ziel worden vernietigd; hij handhaaft zijn verbinding met het universum slechts door een nachtmerrie die alles verandert. Men voelt in deze situatie dat, als er niets was dat ons verplichtte door te leven, we veel beter konden sterven. Maar wanneer men na deze eerste gedachte zijn kinderen tegen het hart drukt, brengen tranen en tedere gevoelens de natuur weer tot leven... Ja madame, u zult met hen huilen, u zult ze grootbrengen en hun jeugd vormen; u zult met hen over hun vader spreken, over uw pijn, over hun verlies, over het verlies voor de republiek. Nadat uw ziel door gezinsliefde en moederliefde weer met de wereld is verbonden, besef dan de vriendschap en de rouw die ik altijd bij de dood van mijn vriend zal voelen. Wees overtuigd dat hij tot die mensen behoort, weinig in aantal, die het verdienen om de hoop van de pijn te zijn, want zij voelen met warmte het lijden van de ziel aan.’

De welsprekendheid van de politicus in hem bereikt soms het niveau van een Shakespeareaanse tragedie. Denk maar terug aan deze tirade van 1 januari 1814 tegen de leden van het wetgevend korps: ‘Frankrijk is in gevaar, staat op het punt om door de vijand binnengevallen te worden en de afgevaardigden worden arrogant.’ Of: ‘Ik ben van het ras dat gedood wordt, maar niet onteerd... Wat is de troon trouwens? Vier stukken hout bekleed met een stuk fluweel. Alles is afhankelijk van wie er op zit.’

Verslagen, gevallen, opgejaagd, wanneer hij tot de natie sprak, tot zijn soldaten of tot de vijand die zijn persoon met de laagste krijgslisten had gepakt, vond hij nog altijd zinnen die door

Plutarchus geschreven konden zijn. Aan de natie verklaarde hij eenvoudigweg: 'Ik bied mijzelf aan als offer aan de haat van de vijanden van Frankrijk. Mogen zij oprecht zijn in hun verklaringen dat ze alleen iets tegen mijn persoon hebben.' Aan hen die onder zijn bevel door heel Europa hadden gevochten, beloofde hij: 'Soldaten, wanneer ik zwicht voor de noodzaak die me dwingt om weg te gaan van het dappere Franse leger, neem ik met mij de gelukkige zekerheid mee dat het vaderland, door de voortreffelijke strijdkrachten waar het op rekt, de lofspraak zal rechtvaardigen die onze vijanden het zichzelf niet kunnen onthouden.'

In zijn schrijven na zijn troonsafstand aan de prins-regent van Engeland, toonde hij zich weer de belezen man die met de klassieke cultuur was doordrenkt: 'Uwe Koninklijke Hoogheid, achtervolgd door de partijstrijden die mijn land verdelen en door de vijandschap van de grootste mogendheden van Europa, heb ik mijn politieke carrière beëindigd en kom ik, als Themistocles, bij de haard van het Britse volk zitten. Ik plaats mezelf onder de bescherming van zijn wetten, waar ik aanspraak op maak bij Uwe Koninklijke Hoogheid als de machtigste, standvastigste en edelmoedigste van mijn vijanden.' We kennen het antwoord van die prins, die misschien niet vertrouwd was met het verhaal van Themistocles.

Toen hij door zijn vijanden naar Sint-Helena werd gestuurd, zonder vonnis, met schending van alle wetten, sloeg hij een tragische toon aan: 'Ik protesteer hierbij plechtig, ten overstaan van de hemel en de mensen, tegen het geweld dat mij is aangedaan, tegen de schending van mijn heiligste rechten door het gevangennemen van mijn persoon en het afpakken van mijn vrijheid... Ik ben geen gevangene; ik ben de gast van Engeland... Eenmaal aan boord van de Bellerophon zat ik bij de haard van het Britse volk. Als de regering, door de kapitein van de Bellerophon de opdracht te geven om mij en mijn gevolg te ontvangen, alleen probeerde een val te zetten, heeft ze haar eer verspeeld en de eigen vlag besmeurd.'

Ik doe een beroep op de geschiedenis: ze zal zeggen dat een vijand die twintig jaar oorlog tegen het Engelse volk had gevoerd vrijwillig in zijn ongeluk liep door zijn toevlucht te zoeken onder hun wetten. Welk klinkender bewijs had hij hen van zijn achting en vertrouwen kunnen geven? Maar hoe beantwoordde Engeland deze grootmoedigheid? Het deed alsof het gastvrij de hand naar zijn vijand uitstak, en toen hij zich te goeder trouw had overgeleverd, offerde het hem op.'

En vervolgens moest hij op Sint-Helena dadenloosheid en voortdurende vervolging verdragen. De martelaarskroon. De legendarische wachtkamer. De uit de gratie gevallen staatsman, de militaire leider die niets te doen had, keerde met alle toewijding en uiterste nauwkeurigheid die hij in zijn voormalige ondernemingen had gestoken terug naar de literatuur. Zijn leven was niet langer weinig meer dan de weerspiegeling van zijn geheugen. De Sint-Helenageschriften zijn groot in aantal en veelsoortig en kunnen in drie categorieën onderverdeeld worden. De memoires op zich beslaan het beleg van Toulon, 13 Vendémiaire, de Italiaanse campagne, 18 Brumaire en het begin van het Consulaat, Elba, de Honderd Dagen en Waterloo. Tot deze categorie behoren ook vele aantekeningen die zijn gedicteerd tijdens gesprekken over onderwerpen als de Conventie, de politieke betrekkingen met Rusland en Spanje, en religieuze aangelegenheden. In incidentele geschriften weerlegt of bekritiseert hij publicaties over zijn bewind of zijn persoon, of heeft hij het over de omstandigheden van zijn verbanning en het principe van de verbanning zelf; ze behelzen onder andere zijn reactie op een redevoering van lord Bathurst, zijn brieven uit Kaap de Goede Hoop en zijn vermaningen aan Montholon. Er zijn ook studies over de veldtochten van grote militaire leiders, waaronder die van Turenne, Frederik van Pruisen en Julius Caesar.

Dit alles betekende een enorme hoeveelheid werk, vooral ook omdat Longwood in 1815 nauwelijks iets had wat de naam bibliotheek waardig was en die pas in 1818 voldoende werd bevoorrad. Het was ook een spoedeisend werk, want de balling rekende erop dat hij weer op de troon zou worden gezet, of naar hij hoopte door een verandering van gezindheid van de kant van zijn vijanden of door, zoals hij soms verwachtte, een volksoptstand tegen de Bourbons. Zelfs op de dagen dat hij ontmoedigd raakte en zich bij het idee neerlegde dat hij op die rots zou sterven, leek het werk nog even spoedeisend, en dan dacht hij aan zijn zoon en zei: 'Mijn martelaarschap zal de kroon aan hem teruggeven.'

Hoe dan ook, door middel van deze geschriften bereidde hij zich voor op de toekomst, die van hem of die van zijn dynastie, door zijn politieke opvattingen te verduidelijken en zijn daden als staatsman te verklaren. Ze zijn om die reden heel anders dan de geschriften uit zijn jeugd en de retoriek uit de jaren dat hij aan de macht was – ze vertonen een grotere welsprekendheid, maar ook helderheid, logica, zelfs warmte, die bijvoorbeeld zijn beschrijving van de Italiaanse veldtochten tot een echt literair werk maken. Deze bijzondere man, zonder enige generositeit behandeld door een cipier die zijn orders naar de letter uitvoerde, had niets van zijn intellectuele kracht verloren. Zijn geschriften bezitten allemaal de levendigheid en de kracht van de discussies uit vroegere jaren in de Raad van State. Hooguit staat hij zich, als hij de eeuwen overziet en de geschiedenis analyseert, een beetje teleurgestelde nostalgie toe. Gezien het feit dat hij eerst de belangrijkste troon ter wereld bezette en vervolgens kwijtraakte, dat hij op alle manieren was verraden en nu was veroordeeld in een ‘park’ ter grootte van een bloembed bij Malmaison op en neer te wandelen, is het een wonder dat hij nog steeds de moed had – en wat voor moed! – om met zo’n helderheid op zijn wapenfeiten terug te kijken en niet gewoonweg alle menselijke ondernemingen onbetekenend achtte. Veel van de werken die hij tijdens zijn verbanning schreef zijn stijloefeningen waar menig beroemd schrijver graag zijn naam onder gezet zou hebben.

Wat vond hij van de titel ‘Generaal Bonaparte’ die ze hem ongevraagd probeerden op te dringen? ‘Toen ik aan boord van de Northumberland ging, werd mij medegedeeld dat ik een krijgsgevangene was, dat ik naar de andere kant van de evenaar gebracht ging worden en dat ik generaal Bonaparte werd genoemd. Men behoorde mij publiekelijk aan te spreken met keizer Napoleon en niet met generaal Bonaparte.’

Zijn reactie op zijn veroordeling tot verbanning zonder dat er een proces was gevoerd, luidde: ‘Vijftien miljoen mensen onderdrukken in vreedstijd één man omdat hij in oorlogstijd legers tegen hen aanvoerde.’

Over de eerbied die men hem als een vrij door het volk van Frankrijk gekozen soeverein verschuldigd was: ‘Wanneer over enkele eeuwen een koning van Engeland voor de afschrikwekkende rechtbank van zijn natie gebracht wordt, zullen zijn verdedigers de edele natuur van een koning, de eerbied verplicht aan de troon en aan ieder ander gekroond hoofd, de gezalfde van de Heer aanroepen, en zullen zijn tegenstanders niet in staat zijn om te antwoorden: “Een van zijn voorvaders verbande zijn gast... Hij stelde hem bloot aan het ongezondste oord, op een rots in het midden van de oceaan... Die man teerde daar weg in een pijnlijke doodstrijd, gekweld door het klimaat, door ontbering, door allerlei soorten beledigingen. Nu, die man was ook een groot soeverein, hooggeacht door zesendertig miljoen burgers, de machthebber over bijna alle hoofdsteden van Europa, in zijn paleis gastheer voor de meest vooraanstaande koningen. Hij was voor iedereen grootmoedig. Hij was twintig jaar lang leider der naties; zijn familie was met alle koninklijke families verbonden; hij was tweemaal de gezalfde van de Heer, tweemaal ingezegend door religie.”’

Dit had hij te zeggen over de lafheid van de oligarchen die hem gevangen hielden en hem met kleine kwellingen kapot maakten: ‘Weten uw ministers niet dat het schouwspel van een groot man die met tegenslag worstelt het meest sublieme schouwspel is? Zien zij niet dat de Napoleon die op Sint-Helena waardig allerlei kwellingen ondergaat, grootser is, heiliger, eerbiedwaardiger dan die op de hoogste troon in de wereld zit, waar hij zo lang de leider van de koningen was? Zij die zo Napoleon onrecht aandoen, vernederen alleen maar hun eigen persoon en de natie die ze vertegenwoordigen.’

De Kroniekschrijvers

Maar laten we de kroniekschrijvers van Sint-Helena niet vergeten, aan wie Napoleon dicteerde of met wie hij converseerde met de bijbedoeling om ze met zijn immense charisma over te halen een beeld van hem te schetsen dat een legende van hem moest maken, een beeld van de liberale keizer, erfgenaam van de Franse Revolutie – een beeld dat de monarchen op een congres in

Aken minachtend als ‘de macht van de Revolutie geconcentreerd in één persoon’ definieerden, niet wetende dat de verschrikkelijke nieuwe geest die was belichaamd in de man die zij hadden verbannen al snel hun tronen zou doen wankelen. Wanneer verveling en de pesterijen van zijn bewaker hem de lust van het dicteren ontnamen, vertelde hij zijn verhaal door middel van gesprekken. Hij wist dat zijn gesprekspartners aantekeningen maakten en dat niet één woord verloren zou gaan, en sprak met de grootste openhartigheid. Als een filosoof beoordeelde hij zijn leven rustig en helder, daarbij vaak terugkerend naar de Revolutie en de Italiaanse veldtochten, zijn eerste successen. ‘Wat een enthousiasme,’ zei hij, ‘en wat gejuich van “Lang leve de bevrijder van Italië!” En dat op mijn vijfentwintigste! Vanaf die tijd zag ik wat ik zou kunnen worden, ik zag alsof ik boven in de lucht hing de wereld onder me langs snellen.’ Hij beoordeelde diegenen die hem omringd hadden, die hem hadden gediend en die hem hadden verraden.

‘Zo’n 2000 leagues van Frankrijk,’ schreef Albine de Montholon, ‘vertelde de keizer ons uitvoerig over zijn leven. Het voelde voor mij alsof we in het hiernamaals waren en ik naar een dialoog van de doden luisterde.’ De arme vrouw, die door Napoleon werd omschreven als ‘een beetje imbeciel’, begreep het belang van de situatie niet. ‘Napoleon die over zichzelf praat... in een kleine kring... het was zoiets als luisteren naar Tacitus.’

‘Ik grondvestte de hoofdbestanddelen van het keizerrijk,’ zei Napoleon. ‘De mensen waren de wanorde beu, ze wilden er niets meer mee te maken hebben. Was ik niet gekomen, dan zou een ander hetzelfde gedaan hebben. Frankrijk zou uiteindelijk de wereld veroverd hebben! Ik herhaal het: een mens is maar een mens. Zijn talenten zijn niets, als de omstandigheden en de publieke opinie hem niet gunstig gezind zijn.’ Hij wierp een vluchtige blik naar buiten op de kleine tuin van Longwood in zon of regen en ging verder met zijn monoloog: ‘Hoeveel ze ook proberen weg te laten, te elimineren of te verminken, het zal moeilijk zijn om me compleet te doen verdwijnen. Een of andere Franse historicus zal zich met het keizerrijk bezig moeten houden, en als hij enig hart heeft zal hij iets voor mij moeten rechtzetten, me geven wat me toekomt, en zijn taak zal gemakkelijk zijn, want de feiten spreken voor zich, ze stralen als de zon.’

Hij was een getalenteerd historisch filosoof en legde met de duidelijkheid van een leraar uit: ‘Ik sloot de peilloze diepte van anarchie en bracht orde in de chaos... Ik moedigde alle concurrentie aan, beloonde alles wat voortreffelijk was en drong de grenzen van pracht en praal terug! ... Dus welke beschuldigingen kunnen tegen mij gemaakt worden die een historicus niet zal kunnen weerleggen?... Mijn despotisme? Maar de historicus zal aantonen dat dictatuur absoluut noodzakelijk was. Zal ik beschuldigd worden te veel van oorlog voeren te houden? Hij zal aantonen dat ik altijd werd aangevallen. Dat ik een wereldomvattende monarchie wilde? Hij zal aantonen dat dit niet het toevallige resultaat van de omstandigheden was, dat het onze vijanden zelf waren die mij er stap voor stap naartoe dreven.’ Dit waren de elementen van zijn verhaal die hij aan zijn toehoorders overbracht en die vervolgens snel zijn woorden neerpenden, met de Comte de Las Cases voorop. ‘Wat zullen we kunnen doen in dat ellendige oord?’ had Napoleon zijn kamerheer gevraagd toen hij naar Sint-Helena vertrok. ‘We zullen op het verleden teren,’ antwoordde de sluwe hoveling. ‘U zult uzelf herlezen, Sire.’ ‘Goed dan,’ zuchtte Napoleon, ‘we zullen onze memoires schrijven!’

Las Cases’ *Mémorial de Sainte-Hélène* werd vanzelfsprekend de bestseller van de negentiende eeuw en er bestaan ontelbare eigentijdse uitgaven van, omdat het – hoewel nogal onoverzichtelijk samengesteld door een ondoorzichtig schrijver – als diamanten in een rots zinnen bevat waarvan de stijl de stempel van hun auteur draagt, overdenkingen, voorspellingen en protesten met een onmiskenbare ondertoon: ‘De mensen die de wereld hebben veranderd, bereikten dit nooit door de leiders over te halen, maar altijd door de massa te beroeren.’ ‘Het koloniale stelsel zoals wij het kenden, is voor iedereen voorbij.’ ‘Het onweerstaanbare overwicht van liberale ideeën...’ ‘Engeland zal eindigen als Venetië.’ ‘Europa zal Kozak of republikein zijn.’

Hoewel Las Cases deze boeken met zijn eigen naam ondertekende, hoeft men slechts vluchtig de pagina’s in kijken om op de wand van de geschiedenis het indrukwekkende silhouet van de man van de eeuw te ontwaren, de man die ‘de toekomst in zijn gedachten had’: ‘Niets zou nu de geweldige grondbeginselen van onze Revolutie kunnen vernietigen of uitwissen... Deze

grootse en prachtige waarheden moeten voor eeuwig blijven bestaan, we hebben hen daarom doorweven met pracht, met monumenten, met wonderen. We hebben de eerste smetten in golven van glorie weggespoeld. Ze zijn van nu af aan onsterfelijk! Opgekomen uit de volksleiders van Frankrijk zijn ze geconsolideerd met het bloed van veldslagen, versierd met de lauweren van de overwinning, begroet met het gejuich van volken en bekrachtigd door verdragen en bondgenootschappen van soevereinen, en ze kunnen niet worden herroepen... Ze zullen het vertrouwen zijn, de religie, de moraal van alle volkeren en, wat ze ook proberen te zeggen, dit gedenkwaardige tijdperk zal met mijn persoon verbonden zijn omdat ik per slot van rekening de fakkel ontstak en mij aan deze beginselen wijdde, en omdat de vervolging van nu van mij de messias heeft gemaakt.' Dit is het imago dat legendarisch werd en waardoor Stendhals Julien Sorel het *Mémorial de Sainte-Hélène* zijn 'Koran' noemde.

Vreemd genoeg was het een boek van een Brits onderdaan, *Napoleon in Exile* van dr. O'Meara, de dokter van de keizer op Sint-Helena, dat na Las Cases' boek het grootste succes behaalde. Deze glimlachende jongeman, die vloeiend Italiaans sprak en vrijuit met zijn beroemde patiënt converseerde, had zich ook de gewoonte eigen gemaakt om zich na deze gesprekken naar zijn werktafel te haasten om zo nauwkeurig mogelijk op te schrijven wat hij had gehoord. 'Overall waar ik talent en moed aantrof, haalde ik het naar boven en zette het op de juiste plaats. Ik had als principe dat carrière open stond voor talent en vroeg niet of iemand adelsbrieven kon laten zien.'

Op een goeie dag sprak hij over zijn plan om Engeland binnen te vallen, een plan dat twintig jaar oud was maar waarvan alle details hem Sint-Helena gezien vanaf de zee nog altijd helder voor de geest stonden: 'Ik zou Engeland met een vloot van 200.000 man binnengetrokken zijn. Ik zou zo dicht mogelijk bij Chatham aan land zijn gegaan en van daaruit koers richting Londen gezet hebben, waar ik vier dagen na mijn landing kon aankomen. Ik zou de republiek hebben uitgeroepen... de afschaffing van de adel en het House of Lords... vrijheid, gelijkheid en de zelfbeschikking van het volk; dat alles zou me spoedig aanhangers hebben opgeleverd. Ik zou het House of Commons hebben laten bestaan, maar pas nadat het aanzienlijk hervormd was. Ik zou een proclamatie aan Engeland opgesteld hebben waarin we bekendmaakten dat we als vrienden van de Engelse natie waren gekomen om haar te verlossen van een verdorven en corrupte aristocratie en om haar regering een volksvorm te geven.' O'Meara maakte bezwaar en zei dat de inwoners Londen zouden hebben platgebrand, maar hij schudde zijn hoofd en antwoordde: 'Nee, nee, ik geloof het niet; jullie zijn te rijk en te gek op geld.'

Het *Journal de Sainte-Hélène* [Het Dagboek van Sint-Helena van generaal baron Gourgaud, 1815-1818] klinkt ook oprecht, vooral omdat de auteur, die het niet voor uitgave had bedoeld, niet de geringste literaire ambitie had. Hij schreef elke avond in een rommelige stijl zijn gesprekken met Napoleon op of zijn monologen, en het dagboek geeft volmaakt de sfeer van het moment en de stemming van de man weer die al sprekend door zijn armzalige salon ijsbeerde. In deze bladzijden vinden we een heel ongedwongen Napoleon, uitermate openhartig, zelfs genadeloos oprecht, omdat de twistzieke en pietluttige Gourgaud hem vaak tot het uiterste dreef – maar zo scherp! Niets ervan is saai, omdat het allemaal briljant is, de vlagen van woede, de tegenbeschuldigingen en de spijt, de energie, de stijl, zelfs de humor die nogal onverwacht is en die we nu zwart zouden noemen. Wat uit deze bladzijden naar voren komt is het portret van een zeer menselijke held, die zelfs in tegenspoed opgewekt bleef: 'Ik raak geïrriteerd, en zeg dat Montholon slechts denkt aan het zichzelf geriefelijk te maken met mooi meubilair, en de anderen – niks,' zegt Gourgaud. "Ik heb maar twee stoelen." Napoleon antwoordt: "Jij bent vrijgezel, en dat is genoeg." "Maar Sire, een vrouw is een mooi stuk meubilair." Zijne Majesteit wordt woedend. Ik ook. Hij bedaart. Ik mok. Hij zegt me dat ik blij moet zijn. Ik zeg hem dat in deze wereld alleen intriganten succes hebben. Zijne Majesteit zegt: "U meent het!"

Praten met deze jongeman, die sinds 1805 op het slagveld aan zijn zijde had gestaan, gaf Napoleon de gelegenheid het verleden opnieuw te beleven. Wat een verteller was hij toch als hij het over de Franse Revolutie had, de veldtochten, godsdienst, God, geschiedenis, literatuur, Waterloo. Het was alsof hij dagdroomde. De schreeuw van een wachtpost of het geluid van de regen op het

dak van zijn ellendige ballingschapshuis brachten hem terug naar de realiteit, en Gourgaud hoorde hem dan met een zucht zeggen: ‘Geloof je dat wanneer ik ’s nachts wakker word, ik het niet moeilijk heb als ik mij herinner wat ik was en waar ik nu ben?’

Generaal Bertrand, de grootmaarschalk van het paleis, wiens *Cahiers de Sainte-Hélène* [Dictaatcahiers van Sint-Helena] pas na de Tweede Wereldoorlog zijn gepubliceerd, was een echte stenograaf, de klerk van die periode. Hoewel hij er soms voor moest boeten – Napoleon behandelde hem nonchalant – bezorgt hij ons Napoleons ongezouten woorden zonder ze te hebben herschreven, in tegenstelling tot andere secretarissen die Napoleons stellige openhartigheid altijd hadden afgezwakt. Met deze trouwe metgezel had Napoleon het over strategie, bestuur, politiek en diplomatie, en speelde met ideeën en woorden. ‘Wat het type verstand van de keizer onderscheidt,’ schreef Bertrand, ‘zijn kenmerkende eigenschap, is zijn vermogen om zijn aandacht op een idee te vestigen, elk facet ervan te onderzoeken en het niet los te laten tot het uitputtend is behandeld, of, om een van zijn karakteristieke uitdrukkingen te gebruiken, het “bij de hals, bij de staart, bij de voeten, bij de handen, bij het hoofd” te grijpen, het vanuit elk standpunt grondig te beschouwen; zo besteedt hij makkelijk tien of twaalf uur aan één idee.’ Zo vinden we bij Bertrand stilistische trekjes, uitdrukkingen en oordelen die de essentie van Napoleon vormen – helemaal tot aan het einde, waarvan de grootmaarschalk een getrouwe getuige was.

De dagen van de keizer waren in die lente van 1821 geteld. Drie weken voor zijn dood sloot hij zich op in zijn kamer en schreef zijn laatste werk, zijn testament, waarvan de weloverwogen zinnen in bijna ieders geheugen gegrift zijn:

‘Ik sterf in de katholieke godsdienst, apostolisch en rooms, waarin ik meer dan vijftig jaar geleden geboren werd.’

‘Ik wens dat mijn stoffelijk overschot zal rusten aan de oevers van de Seine, te midden van het Franse volk waarvan ik zoveel hield.’

‘Ik sterf vroegtijdig, vermoord door de Engelse oligarchie en hun huurmoordenaar. Het zal niet lang duren voordat het Engelse volk mij zal wreken.’

‘Ik liet de Duc d’Enghien arresteren en berechten omdat dit noodzakelijk was voor de veiligheid, de belangen en de eer van het Franse volk toen de Comte d’Artois naar hij zelf toegaf zestig huurmoordenaars in Parijs had. Ik zou onder gelijksoortige omstandigheden hetzelfde doen.’

‘Ik vermaak aan Marchand, mijn hoofdkamerdienaar, 400.000 francs. De diensten die hij mij bewezen heeft, zijn die van een vriend. Ik wil dat hij trouwt met een weduwe, zus of dochter van een officier of soldaat van mijn Oude Garde.’

‘Ik raad mijn zoon aan nooit te vergeten dat hij als een Franse prins werd geboren en zichzelf nooit laat gebruiken als een instrument in de handen van het triumviraat dat de volken van Europa onderdrukt. Hij mag nooit tegen Frankrijk vechten of het op enige manier kwaad doen; hij moet mijn motto overnemen: Alles voor het Franse volk.’

Het was uiteraard een politiek werk, dat als richtlijn voor het optreden van zijn executeurs Bertrand, Montholon en Marchand moest dienen; hun acties konden de troonsbestijging van Napoleon II in gang zetten. Daarom werd niets en niemand overgeslagen, de gewonden en geamputeerden van Waterloo niet, noch de geteisterde steden en verwoeste gemeenten, noch enige trouwe aanhanger of weduwe of wees. Omdat hij vreesde dat zijn geschriften Frankrijk niet zouden bereiken of dat ze verkeerd begrepen zouden worden, liet hij mondelinge instructies na aan hen die zijn ogen zouden sluiten, waarin hij de bepalingen van zijn testament uitdrukkelijker en nog openhartiger herhaalde: ‘Mijn zoon moet er niet over denken mijn dood te wreken, hij moet er gebruik van maken. Hij moet de man van zijn tijd zijn... Hij moet vaak lezen en mediteren over geschiedenis; het is de enige echte filosofie. Maar alles dat u tegen hem zegt, alles dat hij leert zal van geen enkel nut voor hem zijn als hij niet, diep in zijn hart, dat heilige vuur, die liefde voor het goede heeft, waarzonder geen grootse dingen tot stand kunnen worden gebracht.’

Voor een stervende man was het schrijven een uitputtende inspanning en hij moest vaak stoppen om bij te komen en van houding te veranderen, maar hij ging door. De taal is helder, de stijl krachtig: ‘Ik was gekomen om bij de haard van het Britse volk te zitten; ik vroeg om oprechte

gastvrijheid... Als antwoord gaven ze me boeien... Engeland achtte het juist om koningen te verrassen en uit te putten en om de wereld het ongehoorde schouwspel te bieden van vier grote mogendheden die één man achtervolgen. Jullie hebben mij langzaam gedood, uitvoerig, met voorbedachten rade. Engeland zal eindigen zoals de prachtige Republiek Venetië, en ik, stervend op deze afschuwelijke rots, beroofd van mijn eigen gezin en alles ontberend, ik laat de schande en het afgrijzen over mijn dood na aan het heersende huis van Engeland.'

Hij had nog altijd de kracht om nadat de documenten getekend waren, de inventarissen opgemaakt, de koffers verzegeld, met de enigszins bloemrijke taal van een auteur een 'laatste woord' aan generaal de Montholon te schrijven: 'Goed, mijn zoon, zou het niet jammer zijn om niet te sterven nadat ik mijn zaken zo goed op orde gebracht heb!'

Maar nog niet alles was voorbij voor de man die zo nauwkeurig, zo uiterst nauwgezet, zo ordelijk was. Op 22, 24 en 26 april, tien dagen vóór hij zijn laatste adem uitblies, gaf hij enige aanvullende instructies aan Bertrand, die ze onmiddellijk opschreef. 'Hij zei dat hij een zeer eenvoudig testament had opgesteld, één dat heel wat speelruimte aan zijn executeurs overliet en een mooie taak om te verrichten. "Ik heb mijn geweten onderzocht; ik wens al mijn schulden te betalen, ook die uit mijn kinderjaren."'

Bertrand verhaalde verder: 'Hij stelde dat hij stierf in de katholieke godsdienst en dat hij de communie wilde ontvangen en de laatste sacramenten, maar hij stierf feitelijk als een theïst, gelovend in een God die deugd beloont en de oorsprong van alle dingen is, en dat hij had gezegd dat hij katholiek was omdat hij meende dat dit "aanvaardbaar voor de publieke moraal" was. Hij vroeg dat zijn Franse dokter de autopsie alleen uitvoerde, maar verwachtte dat de gouverneur een Britse dokter zou sturen en waarschuwde dat het noodzakelijk zou zijn om er voor te waken dat "er geen stomiteiten aan het rapport werden toegevoegd."'

Hij zei dat zijn familie de leiding over Rome zou moeten nemen, zich met alle prinselijke families moest verbinden, met andere woorden die welke pausen hebben gehad... Met die van Hercolani en Gabrielli, natuurlijk... Zijn nichten mochten de voeten van de paus wassen maar niet die van iemand anders. Twee dagen later schoot dit idee van een Romeins verbond hem weer te binnen en hij herhaalde het met de directheid van een soldaat. Zijn familie kon slechts met waardigheid leven in een theocratie als Rome of een republiek die een echte stabiliteit en onafhankelijkheid kende, zoals Zwitserland; als ze zich tot oligarchen van Zwitserland maakten, zouden ze onafhankelijk zijn, zonder verplichtingen aan wie dan ook, en ze zouden hun waardigheid behouden. Alleen daar zou zijn familie gerespecteerd zijn: ze konden de kont van de paus kussen – dus niet gewoonweg ieders kont kussen en ook niet dat van de eerste de beste familie – maar ze mochten niet de kont van de koningen van Engeland, Zweden of Napels kussen.'

Wat zou de leidraad van zijn vrienden en aanhangers moeten zijn? 'Het belang van Frankrijk... Ik zie geen andere.'

De denker

Een schrijver is per definitie een denker en Napoleons geschriften en gesprekken schetsen ons het beeld van een uitzonderlijk ingewikkelde persoonlijkheid, een die toch in een paar woorden kan worden gekenschetst: een man van de negentiende eeuw, gezegend met alle of bijna alle talenten, verteerd door een nieuwe geest en zijn tijd vooruit. Hij was een man van de Verlichting en hij bleef altijd een volgeling van Rousseau, hoewel hij dat soms met een grap ontkende: 'De toekomst zal uitwijzen of het niet beter voor de rust van de wereld zou zijn geweest, als Rousseau noch ik hadden geleefd.'

Hij voerde zichzelf op als de erfgenaam van de grote en edele principes van de Franse Revolutie en sprak vaak over vrijheid en gelijkheid, waarbij hij beklemtoonde: 'Elke mogelijke vorm van gelijkheid die gegeven kon worden hebben de Fransen van mij gekregen.' Gelijke plichten, maar ook gelijke rechten: 'Ik stimuleerde alle concurrentie, beloonde alle verdiensten... Overal waar ik talent en moed aantrof, haalde ik die naar boven en zette het op de juiste plaats. Ik

had als principe dat carrière open stond voor talent en vroeg niet of iemand adelsbrieven kon laten zien.’ Hij had het kwaad van sociale onrechtvaardigheid ondervonden en de gevolgen van ongelijke kansen, en beperkte die: ‘Een van mijn hoofddoelen was om het openbaar onderwijs tot alle klassen van de bevolking uit te breiden. Ik maakte de kosten van het gewone onderwijs zo redelijk dat ook een eenvoudige boer ze kon betalen... Als ik alleen aan mijzelf en mijn macht had gedacht, als ik werkelijk wat voor doel dan ook had gehad behalve het bewind van de rede, zou ik geprobeerd hebben om zijn licht onder de korenmaat te stellen; in plaats daarvan probeerde ik om het naar iedereen te brengen.’ Hij zag zichzelf als de belichaming van de liefde van het Franse volk voor gelijkheid: ‘Ik regeerde voor de hele gemeenschap, voor iedereen uit de grote Franse familie. Ik heb altijd gevonden dat soevereiniteit bij het volk berust.’ Een stilte, en daarna vervolgde hij, bekwaam verteller die hij was: ‘Ik ben de man van het volk, ik kom zelf uit het volk... Ik heb de kroon op geen enkele manier onrechtmatig in bezit genomen, ik vond hem in de goot; het volk zette hem op mijn hoofd.’

De mensen die er op uit zijn hem te bagatelliseren stellen dan onmiddellijk de vraag: ‘En de vrijheid van het volk?’ Zijn antwoord: ‘Zij die mij verwijten niet genoeg vrijheid aan de Fransen te geven weten niet dat in 1804 zesennegentig van de honderd Fransen niet konden lezen... Ik heb er alles wat in mijn vermogen lag aan gedaan om vrijheid te geven aan deze massa, intelligent maar onontwikkeld en gedemoraliseerd door oorlog en door de anarchie van de Revolutie.’

Hij gaf hen inderdaad liberale wetten: ‘Overal waar ik mijn Code Civil invoerde, heb ik met beide handen vrijheid gezaaid.’

Hij stond godsdienstvrijheid toe: ‘Ik wilde dat iedereen op zijn eigen manier geloofde en dat alle mensen, katholieken, protestanten, joden, moslims, deïsten, gelijk waren.’

Maar zijn dictatorschap dan?, houden zijn tegenstanders vol. Hoe kon deze ‘filosoof’ dat goedvinden? ‘Het was noodzakelijk, en het bewijs is dat mij altijd meer macht aangeboden werd dan ik wilde.’ Het was noodzakelijk omdat het reactionaire Europa van de absolute vorsten ervan droomde om het Frankrijk van 1789 en haar principes, belichaamd in één individu, te vernietigen, en noodzakelijk omdat er vanuit Frankrijk zelf gevaar dreigde van hen die heimwee naar revolutionair geweld hadden: ‘Van buitenaf vielen ze onze principes met wapens aan, maar het was precies uit naam van die principes dat ik van binnenuit werd aangevallen. Als ik mijn greep zelfs maar een beetje losser had gemaakt, zou ik al snel naar de tijd van het Directoire teruggebracht zijn.’

Had hij maar de tijd had gehad om de samenzwerende koningen te ontwapenen. In 1820, gevangen op zijn rots, dicteerde hij aan één van zijn generaals een ontwerpgrondwet voor zijn zoon die deze als voorbeeld kon gebruiken in het geval hij gevraagd werd om te regeren:

‘Alle Fransen zijn voor de wet gelijk, wat hun sociale positie ook is.

Individuele vrijheid is voor iedereen gewaarborgd.

Persvrijheid wordt als een recht ingesteld.

Godsdienstvrijheid is gegarandeerd.

Alle eigendom is onschendbaar.

Alle Fransen die burgerrechten genieten, zijn stemgerechtigd.’

Dit was de constitutionele monarchie waarvan hij droomde en die hij tot stand zou hebben gebracht als het Europa onder de wapenen hem niet voortdurend had geprovoceerd. Hij was op Europese schaal de voorvechter van de nieuwe geest. Laten we naar hem luisteren wanneer hij op een nacht in februari 1818 zijn continentale politiek dicteert: ‘Ik heb algemene vrede altijd als de eerste voorwaarde voor de vernieuwing van Europa beschouwd. Toen ik van de Franse natie het mandaat ontving om te regeren, begreep ik de noodzaak om haar maatschappelijke organisatie in overeenstemming te brengen met die van de andere naties van Europa, ten einde de afgrond van de Revolutie te sluiten en alles te reorganiseren, waarbij ik de koningen gebruikte om aan de rechtmatige belangen van de volkeren te voldoen.’ Met dit systeem zou als onvermijdelijk resultaat de luister en de zekerheid van het koningschap zijn vergroot terwijl tegelijkertijd volledig aan de

publieke vrijheden tegemoet zou zijn gekomen. Nooit eerder was er een bredere visie, koninklijk en tegelijk volks, bedacht voor de verzoening van de twee grote belangen die als gevolg van de Franse Revolutie tot vijanden gemaakt waren: de oude monarchieën en het volk.

Hij was zijn tijd vooruit en zijn grote droom, zo actueel vandaag de dag, was die van een evenwicht in Europa: een verenigd Europa met als uitgangspunt de nationaliteiten. ‘Er zijn meer dan dertig miljoen Fransen, vijftien miljoen Spanjaarden en dertig miljoen Duitsers in Europa. Ik had graag van elk van deze volkeren één nationaal geheel gemaakt. Dat zou een schitterende manier geweest zijn om de zegening van de geschiedenis te verkrijgen!’

Telkens wanneer hij het opbouwen van dit Europa besprak, zag hij het Russische gevaar rondspoken: ‘Rusland zal op een dag Europa met zijn Kozakken overspoelen.’ Als Rusland een keizer had die moedig, krachtig en bekwaam was en ruggengraat had – hij gebruikte overigens een veel kleurrijker uitdrukking – dan zou Europa van hem zijn. Hij zou zijn operaties op Duitse bodem kunnen beginnen, zo’n 100 leagues van de twee hoofdsteden Berlijn en Wenen vandaan. Eén stad zou hij met geweld kunnen innemen en met diens hulp de andere verpletteren. Als de omstandigheden het vereisten, kon hij in het voorbijgaan over de Alpen heen Italië bestoken, dat al helemaal klaar was voor een explosie, en vervolgens zou hij zegevierend naar Frankrijk marcheren, waarvan hij zichzelf andermaal tot de bevrijder zou uitroepen. Het enige bolwerk tegen deze vreselijke dreiging was een sterk, onafhankelijk Polen, dat werd gesteund door de westerse mogelijkheden: ‘Polen is de natuurlijke barrière van West-Europa tegen Rusland.’

Met die grens goed verdedigd, zag hij zijn Europa snel opgebouwd worden. Voor de Duitsers legde hij de funderingen voor een eenheid die pas in 1871 werd verwezenlijkt: ‘De eenmaking van de Duitsers zal meer tijd nodig hebben; ik heb niet meer gedaan dan hun enorme complexiteit vereenvoudigen. Niet dat ze gereed waren voor centralisatie; integendeel, ze zouden blindelings tegen ons in opstand zijn gekomen voordat ze ons begrepen. Hoe was het toch mogelijk dat geen enkele Duitse prins rekening met de voorkeuren van zijn natie heeft gehouden of gebruik van ze heeft weten te maken? Zeker weten dat als de hemel me als een Duitse prins geboren had laten worden... Ik zou de dertig miljoen verenigde Duitsers feilloos hebben geleid.’

Voor de vijftien miljoen Italianen was de eenmaking al een eind op weg; er was slechts nog wat tijd voor nodig, en elke dag bracht de eenheid van principes en wetgeving dichterbij, van opinie en gevoel, die onfeilbare band van een menselijke samenleving. Het verenigen van Piemonte, Parma, Toscane en Rome met Frankrijk had geen ander doel dan de nationale vorming van de Italianen te leiden, te waarborgen en te bevorderen.

De kleinere landen werden niet buiten zijn overwegingen gelaten: ‘Als mijn geplande invasie gelukt was, zou ik Ierland van Engeland afgescheiden hebben en er een onafhankelijke republiek van gemaakt hebben... Griekenland is in afwachting van een bevrijder... Ik was er misschien heel dichtbij... Toen ik tijdens mijn Italiaanse veldtocht de kusten van de Adriatische Zee bereikte, schreef ik het Directoire om te zeggen dat Alexanders koninkrijk binnen mijn gezichtsveld lag.’

Zijn criticasters zeggen dat hij tekortschoot, dat dit niet meer dan fantastische dromen waren. Absoluut niet! ‘Wat er ook gebeurt, deze eenheid zal vroeg of laat vanwege zijn eigen noodzaak tot stand komen; de impuls is er, en ik denk niet dat na mijn ondergang en de verdwijning van mijn stelsel er buiten de eenmaking en confederatie van de grote volkeren in Europa een groot evenwicht mogelijk is.’ Op een keer had hij in Parijs zelfs beweerd:

‘Misschien kunnen we dan dromen van een benaming voor de grote Europese familie, zoals die van het Amerikaanse Congres of de amphictyonie van Griekenland... Wat een mogelijkheid op macht, grandeur, vreugde en voorspoed!’ Tot op het einde spookte deze visie rond in zijn bespiegelingen in ballingschap: ‘Ik wilde voorbereidingen treffen voor de samensmelting van de grote Europese belangen zoals ik dat bij onze partijen voor elkaar had gekregen. Europa zou op deze manier werkelijk één volk worden.’

Europa was niet het enige waar hij zich in zijn beschouwingen over de toekomst op richtte. Hij was ervan overtuigd dat de Spaanse kolonies in Amerika – Mexico, Venezuela, Chili, Argentinië – die in opstand waren gekomen tegen het gezag van Madrid, zelfstandig

zouden worden: ‘Dit is een nieuw tijdperk,’ kondigde hij in 1812 aan. ‘Het zal de onafhankelijkheid van alle andere kolonies brengen... ze zullen allemaal proberen de Verenigde Staten te evenaren. Je wordt het beu om op orders van 2000 leagues ver te wachten, een regering te moeten gehoorzamen die je vreemd is omdat ze ver weg is en omdat die je noodzakelijkerwijs onderwerpt aan plaatselijke belangen die ze niet voor jou kan opofferen. Zodra kolonies zich sterk genoeg voelen om zich te verzetten, willen ze het juk afschudden van diegenen die hen creëerden.’

Terwijl de soldaat in hem het betreurde dat hij op alle vlaktes van Europa moest vechten, speet het de filosoof altijd dat het doel van een verenigd Europa niet door middel van conferenties bereikt kon worden. Hij vertrouwde zijn minister van Openbaar Onderwijs eens toe: ‘Fontanes, weet je wat ik het meest in de wereld bewonder? Het is het onvermogen om met geweld iets te organiseren. Er zijn slechts twee krachten in deze wereld: het zwaard en de geest. Met de geest bedoel ik burgerlijke en religieuze instituten. Uiteindelijk wordt het zwaard altijd door de geest verslagen.’

Je moet hem wel bewonderen! Maar je kunt ook de verbijstering van zijn tijdgenoten begrijpen. Een geleerde als Laplace kon niet anders dan uitroepen: ‘Dankzij het genie van de keizer, zal heel Europa weldra één enorme familie vormen, verenigd door dezelfde godsdienst en hetzelfde wetboek.’ Maar een diplomaat van de oude school, geboren onder Lodewijk XV, kreunde nadat hij een audiëntie met Napoleon had verlaten: ‘Wat een man! Wat een grote ideeën! Wat een dromen! Waar is de dwangbuis voor dit genie? Het is ongelooflijk. We staan tussen het gekkenhuis en het pantheon!’

Het uit zijn geschriften geselecteerde materiaal maakt duidelijk waarom de keizer even populair is voor wat hij wilde doen als voor wat hij deed. Hij wordt herinnerd om zijn dromen, die latere generaties vaak hebben gerealiseerd, maar even goed om zijn militaire glorieën en zijn talenten als bestuurder. Hij was er op die rots Sint-Helena net zo van overtuigd dat hij zou blijven bestaan als dat hij dat op zijn troon was ‘en voor vijftien miljoen mensen dacht.’ Eén zin drukt die overtuiging perfect uit. Op Sint-Helena vroeg Las Cases hem een keer waarom hij niet net als zijn wekker het zwaard van Frederik van Pruisen dat hij uit Potsdam had meegenomen met zich meegebracht had. Hij glimlachte, kneep opgewekt in het oor van zijn kamerheer en zei: ‘Ik had dat van mij!’ Hij had inderdaad het zijne! Als een man van oorlog stelde hij Frederik en Alexander in de schaduw, en als schrijver is hij wellicht de gelijke van Julius Caesar.

Hoe Napoleons handtekening evolueerde tussen 1792 en 1816.

Dit bovenstaande portret lijkt geïnspireerd op een van de hand van Louis David uit 1812. Het toont Napoleon in een pose die men hem vaak toedicht. De rechterhand tussen de knopen van zijn vest gestoken. Als reden hiertoe wordt onder andere aangehaald dat dit gewoon een courante wijze van portretteren in die tijd was. Een andere verklaring bestaat eruit dat het een wijze van onderscheiding kan geweest zijn, die hij zich eigen had gemaakt bij de luitenant van zijn allereerste artillerieregiment 'La Fère', in garnizoen gelegen te Valence. Hoewel ze veelvuldig terugkeert in de beeldvorming omtrent Napoleon, zal men die pose zelden tot niet terugvinden in memoires. Daarentegen werd hij wel vaak opgemerkt met de beide handen op de rug. Op dit portret draagt hij het uniform van een kolonel van de 'grenadiers à pied' van de Keizerlijke Garde, de elite van het 'Grande Armée'. Dit donkerblauwe uniform droeg hij op zondagen en tijdens bijzondere gebeurtenissen. Zijn favoriete uniform was het groene kolonelsuniform van de jagers te paard (Chasseurs à cheval) uit de Keizerlijke Garde. Aan het langdurige poseren voor een schilderij of beeldhouwwerk had Napoleon overigens een grondige hekel.